

Turinys

Įvadas. Šnipas, kuris jums rašo	9
1. <i>Licence To Lie</i>	27
2. Richardas Zorgė. Šnipas, kuris nebegrižo	41
3. Olegas Vladimirovičius Penkovskis. <i>The Spy Who Saved the World</i>	61
4. Mosado <i>peidžeriai</i>	85
5. Rozenbergai. Žudanti tyla	97
6. Vladimiras Vetrovas. Farevelo byla	117
7. „Kembridžo penketas“. Raudonesni už Kremlių	145

8. Michailas Butkovas. Šnipas ar sukčius?.....	167
9. Rudolfas Abelis. Žmogus mirusiojo pavarde	189
10. „Rainbow Warrior“. Valstybės nusikaltimas	207
11. Vasilijus Mitrochinas. Archyvaro lobis	227
12. Oldričas Eimsas. Žmogus, kuris pardavė CIA	247
13. 2010-ieji. „Nelegalų“ saulėlydis	263
14. Edvardas Snoudenas. Laisvojo pasaulio pasakėčia	297
15. 2024-ųjų vasara. Istorinių mainų anatomija	313
Epilogas	345

Įvadas

Šnipas, kuris jums rašo

Esu buvęs KGB šnipas.

Šio sakinio turėtų pakakti, kad griūtų jūsų reputacija ir atsidurtumėte už visuomenės ribų. Laimei, aš visada labiau vertinau nepriklausomybę ir laisvę. Niekinu minias ir konformizmą. Geriau gyventi vienam negu su velniu; tylą – gera byla; kas svetimas paslaptis vagia, savąsias akylai saugo... Na, patys žinote.

Be to, jei praleidote jaunystę už geležinės uždangos, Sovietų imperijos širdyje, mieste, kurio nėra jokiam žemėlapyje, pomėgis turėti paslapčių jums tampa natūralus.

Gimiau Maskvoje, tuomečiam sostinės elitui – aukšto rango valdininkams, generolams, inžinieriams, mokslininkams, menininkams skirtuose prestižiniuose gimdymo namuose Nr. 7 (nusimanantiems – „Grauermane“). Akivaizdu, kad tuomet dar negalėjau šito žinoti, bet tai buvo pirmoji man suteikta privilegija, pirmas antspaudas, dedamas į nematomą pasą tų, kurie vieną dieną atsidurs reikiamuose kabinetuose, tinkamuose aukštuose, deramose vietose.

Kai 1961 m. balandžio 17 d. naktį išvydau šį pasaulį, ki-toje Atlanto pusėje, Kubai priklausančioje Kiaulių įlankoje CIA įvykdė pirmąjį bandymą nuversti Fidelį Kastrą (Fidel Castro). Vyko neteisėtas Šaltojo karo mūšis – laikotarpio, kuriuo augsiu ir kuriame mokysiuosi gyventi, simbolis.

Mano tėvai nebuvo iš tų, kurie mosuoja raudonomis vėliavomis giedodami Lenino šlovei. Tėvo, inžinieriaus ir alpinizmo austruolio, savotiška atgaiva buvo statūs Kaukazo šlaitai. Iš jo paveldėjau meilę kalnams ir svaiginančiai snie-guotų viršukalnių laisvei.

Motina, pragmatiška, efektyvi elektronikos pramonės specialistė, sistemai buvo ištikima nebyliai: ne dėl įsitiki-nimų, bet iš įpročio, taip, kaip dauguma jos aplinkoje. Abu priklausė tai ypatingai paradoksaliai kastai, kurią galėtume pavadinti agnostiškais komunizmo išpažinėjais. Jie nesi-priešino, bet ir nebetikėjo. Techninės inteligentijos elitas buvo skeptiškas, tačiau atsargus: kritiką išsakydavo virtu-vėse, prie dviejų stiklinių juodosios arbatos, ir visuomet pašnibždomis.

1964 m. iš avarinio kelių šeimų buto Maskvos centre išsi-kraustėme į Zelenogradą – neseniai įkurtą miestą, nutolusį nuo sostinės per keturiasdešimt kilometrų. Tai buvo mū-siškis užsieniečiams neprieinamas Silicio slėnis, sovietinės sistemos aukštųjų technologijų generatorius, kupinas kari-nės elektronikos ir paslapčių. Plačiuose Pamaskvės miškuose paslėpta moderni betoninė utopija, kurioje gyveno tik kruopščiai atrinkti mokslininkai bei inžinieriai.

Ten ir užaugau: aukšto lygio burbule, į kurį tikrovė patek-davo tik įvilкта į sovietinę uniformą ar perleista per propa-gandos laikraščių filtrą. Prekių ten nenormavo, parduotuvių lentynos buvo pilnos, o eilės retos. Pabaisos pilve gyvenome saugiai ir šiltai.

Buvau geras mokinys. Sakydavo, netgi puikus. Tačiau ne todėl, kad būčiau itin stengęsis – mokyti man buvo lengva, tikras malonumas, pramoga. Domėjausi viskuo. Sakoma, kad smalsumas yra svarbiausia šnipo savybė. Ar man buvo lemta juo tapti?

Mėgau kalbas, knygas, žemėlapius, matematiką, dainas, slidinėjimą ir kalnus. Tačiau manyje glūdėjo ir giliai įsišaknijęs nenoras paklusti. Nebuvau išpūdingas maištininkas, oi ne. Bet jaučiau subtilų, savotiškai aptakų vidinį pasipriešinimą, tarsi įtampą sprande. Dariau viską, ko iš manęs buvo tikimasi, tačiau savaip. Niekuomet neprotestuodavau garsiai, tačiau nemėgau, kad man nurodinėtų, ką turiu galvoti. Šitai mano viršininkai supras per vėlai.

Vokiečių kalba buvo pirmoji mano, devynmečio, slapta meilė. Jos pagrindų išmokau iš žodynėlio, kurį motina parsivežė iš turistinės kelionės po VDR. Dariau tai tiesiog iš pavydo: vyresniajai seseriai teko privilegija mokytis anglų kalbos drauge su Zelenogrado vadovų vaikais, o man – nieko. Todėl iš pasiutimo pats mokiausi vokiečių.

Kai sulaukiau vienuolikos, anglų kalba atsirado mano gyvenime savaime ir tapo naująja aistra – šį kartą atvira, kurstoma jaunos, guvios, įkvepiančios mokytojos. Su ja klausydavomės kaubojų dainų, Šekspyro kalba statydavome marionečių spektaklius. Nieko bendra su pilkais, pamokslų tonu parašytais vadovėliais.

Godžiai klausydavausi ir vinilinių plokštelių, kurios kartais praslysdavo pro geležinę uždangą – tą nematomą ribą, skyrusią mūsų ideologiją nuo anos, iš kitapus. Žymėjausi žodžius, garsus, intonacijas. Netrukus jau žibėjau regioninėse kalbų olimpiadose, o vėliau užkopiau ir ant Maskvos

podiumo – buvau trečias. Anglų kalba tapo savotišku atokvėpiu mano julslems, mano protui, vaizduotei, vartais į naujas erdves ir, nors tada dar šito ir nežinojau, – pirmosiomis durimis į savotišką geopolitinę karjerą.

1978 m. įstojau į MGIMO – Valstybinį tarptautinių santykių institutą prie Užsienio reikalų ministerijos, geriausią iš geriausių Sovietų Sąjungos mokymo įstaigų, kurioje ruošė būsimums diplomatus, būsimums oligarchus ir... būsimums šnipus. Užsienio kapitalistų prie MGIMO neprileisdavo – tai buvo negailestingas brežnevinės sistemos auksiniam jaunimui skirtas elito fabrikas. Ten perpratau tarptautinius santykius, ekonomiką, užsienio prekybą, o svarbiausia – supratau, kad diplomai tėra priedanga, nes tikroji galia dalijama užkulisiuose. Aš, Zelenogrado inžinierių sūnus, ten patekau pro mažytes dureles, kurias man pravėrė atranka ir disciplina.

MGIMO tikėjaisi tobulinti anglų kalbos žinias, tačiau reikėjo išnaudoti kvotas ir man buvo pasakyta: „Trūksta kalbančių prancūziškai.“ Taip atsitiktinai atradau naują aistrą. Iš pradžių nusiminiau, tačiau neilgam: pakako poros paskaitų ir buvau sužavėtas, pavergtas šios kalbos muzikalumo, jos aiškumo, lengvos ironijos. Kalbėdamas prancūziškai tuo pačiu metu galėjau būti ir rimtas, ir sarkastiškas, pokalbiai svarbiomis temomis skambėjo lengvai. Buvau paprašytas pamilti Prancūziją – įsimylėjau iki ausų, ir šis jausmas manęs jau nebeapleido.

1980 m. vasarą Maskvoje turėjo vykti didžiulė sporto šventė – vasaros olimpinės žaidynės, bet dėl sovietų invazijos į Afganistaną Vakarai jas boikotavo. Tvyrojo slogi nuotaika, tačiau aš vis tiek savanoriškai dirbau informaciją telefonu teikiančiame centre. Tai buvo pirmasis mano sąlytis su

šnekamąją prancūzų kalbą – tikra, ne iš vadovėlių – ir kartu pirmas kontaktas su žvalgybos pasauliu.

Atsitiktinis telefono skambutis, perdėtas plepumas su nepažįstamu prancūzu man vos nekainavo karjeros ir galbūt laisvės – ilgas ir laisvas pokalbis sužadino KGB smalsumą. Buvau iškvieštas į Lubianką, kur mane apklausė jaunas kapitonas, atsiųstas iš Leningrado, kad sustiprintų KGB pajėgas olimpinių žaidynių metu. Kapitono pavardė buvo Vladimiras Putinas!

Prisimenu sausą, griežtą vyruką, besidairantį žmogaus, kurį galėtų palaužti. Nesvarbu, kurį... Jaučiau neslepiamą jo garbėtrošką, siekį lipti per galvas. Buvo pasiryžęs sužlugdyti mane vien dėl paaukštinimo, o svarbiausia – dėl galimybės visam laikui persikelti iš gimtosios provincijos į sostinę. Išsukau vaidindamas arogantišką auksinio Maskvos jaunimėlio atstovą ir tarsi netyčia paminėjęs Brežnevo anūko, kuris tikrai buvo mano MGIMO laidos bendramokslis, pavardę. To pakako, kad provincialas Putinas atsitrauktų: žinojo, jog kai kurios pavardės prilygsta ženklui nekišti nagų – tai galiojo net grėsmingajam Valstybės komitetui. Tąkart jam teko pasiduoti.

Pirmas KGB sukeltas išgąstis nenuslopino nei įžūlaus mano smalsumo, nei polinkio peržengti režimo brėžiamas raudonąsias linijas.

Trečiame kurse slapta klausydavausi radijo stoties „France Inter“. Vieną dieną, žinodamas atsakymą į viktorinos klausimą, neatsispyriau pagundai išsiųsti telegramą į Paryžių – už geležinės uždangos tai buvo griežtai draudžiama!

Nusprendžiau išvykti. Su visam.

Ilgai dvejojau. Šveicarija? JAV?.. Pasirinkau Prancūziją. Gal instinktyviai, gal iš prieraišumo, o gal tiesiog todėl, kad kartą ji mane jau priėmė neuždavinėdama pernelyg daug klausimų. Davė stogą, kalbą, draugų. Tai buvo vienintelė šalis, kurioje, tam tikra prasme, galėjau tęsti paliktą gyvenimą. Ar bent jau apsimesti, kad tęsiu.

Paprašiau politinio prieglobsčio. Teoriškai – paprasta procedūra, praktiškai – kafkiška. Trejus metus pildžiau blankus įrodinėdamas, jog esu garbingas disidentas, stengiausi įtikinti, kad tikrai nebesu Rusijos šnipas, kad neapsimetinėju. Turiu pasakyti, jog prancūzai nieko nesuprato: „Kaipgi taip? Infiltravotės į ENA, o dabar prašote politinio prieglobsčio Prancūzijoje?“ Jų nuomone, buvau užuojautos siekiantis atsivertęs šnipas, kuris įkrito į paties išsikastą duobę... Klydo. Buvau šnipas našlaitis, kurio misiją atšaukė jo šalies ir tarnybos griūtis, kurio vadovybė išgaravo, palikusi jį vieną operacijos vidury. Buvau pamirštas, vienas mūšio lauke likęs žvalgas. Eilinis Rajanas, kurio niekas negelbėjo.

2004 m. gruodį pagaliau gavau atgaline data galiojančią pabėgėlio statusą. Nešokinėjau iš džiaugsmo. Buvau išsekęs. Trejus metus laužiausi pro nematomas sienas. Trejus metus mane žeidė mandagus vakarietiškos administracijos įtarumas. Trejus metus apsimetinėjau, kad pradėdau naują gyvenimą, nors senasis vis dar karojo po kaklu ir visu svoriu tempė žemyn. Kol nagrinėjo mano prašymą, neturėjau teisės dirbti, todėl išseko visos finansinės atsargos...

Tačiau, nepaisant visko, atėjo laikas, kai mano gyvenimas Prancūzijoje tapo malonus. Kone normalus.

Mokėjau kalbą, išmaniau šalies kultūrą ir elgsenos kodus. Nors pilietybės neturėjau, čia nebuvau užsienietis – buvau senbuvis. Žinojau mažas Respublikos paslaptis, žinojau, kuriose kavinėse renkasi atsikvėpti aukšto rango valdininkai. Kur vyksta vakarienės, per kurias pasaulio reikalai aptariami trimis kalbomis. Buvau namie. Turėjau draugų, kartais įgytų net prieš kelis dešimtmečius. Mane laikė vietiniu, nors ir nebeapsimetinėjau.

Rusijoje neturėjau nei žmonos, nei vaikų – nieko, kas būtų galėję mane sulaikyti. Tai ir yra tikrasis šnipo profesijos paveldas – likti vienam su savo paslaptimi. Šeima šnipui tampa našta, jo silpnybe, o ir šnipas savo artimiesiems yra nerimo bei pavojų šaltinis. Jo vaikai virsta apgautais našlaičiais, kuriems nuolat meluojama. Vesti galėtų nebent operacijų partnerę, tačiau taip nutinka retai.

Vienintelis likęs ryšys su ankstesne šalimi buvo mano tėvai, kurie Maskvoje tapo įkaitais. Bijojau, kad jais pasinaudodamas režimas darys man spaudimą. Tačiau tėvai turėjo Didžiojo Tėvynės* karo veteranų statusą, todėl buvo neliečiami. Skambindavome vieni kitiems, kalbėdavomės pašnibždomis, kaip kadaise. Jie mane palaikė ir neuždavinėjo klausimų. Manau, žinojo, kad padariau tai, ką privalėjau padaryti. 2020 m. juos pasiglemžė COVID. Negalėjau grįžti jų palaidoti. Pasaulį buvo apėmusi pandemija, ir aš savo mirusiesiems tariau „sudie“ būdamas kitoje šalyje. Keista, bet mane tai išlaisvino. Nuskambės siaubingai, bet tiesa ta, kad negalėdamas grįžti dėl administracinių suvaržymų

* Taip Rusijoje vadinamos Antrojo pasaulinio karo metu vykusios SSRS kovos prieš Vokietiją. (Vert. past.)

išvengiau kaltės. Galutinį tašką šiame mano gyvenimo skyriuje padėjo tragedija.

Žinau, kad šiandien vis dar esu stebimas ir sekamas. Rusijos tarnybos nepaleidžia savų. Nepripažįsta nei senaties termino, nei užmaršties, nei atleidimo. Aš jų neišdaviau, pasielgiau blogiau – įstūmęs į jų pačių paranojos spąstus ištačiau pajuokai, ir už tai man niekada nebus atleista.

2025 m. kovą Rusijos teisingumo ministras įtraukė mane į juodąjį „užsienio agentų“ sąrašą – priskyrė prie tų, kurie garsiai sako tiesą apie nusikalstamą Putino režimą ir smerkia jo karą prieš Ukrainą. Šitaip tikėjosi mane įbauginti, tačiau aš išvelgiau pripažinimą, savotišką priešo įteiktą ordiną ar garbės diplomą. Taip, man garbė būti minimam greta iškiliausių Rusijos literatūros, kino, mokslo, verslo bei sporto pasaulių asmenybių: Navalno, Kasparovo, Chodorkovskio, Akunino, Kara-Murzos, Jačino, Ulickajos, Grebenščikovo, Makarevičiaus ir daugelio kitų.

Vis dėlto aš nesu Navalnas, politinių ambicijų neturiu. Tačiau mano analizės, mano knygos, mano duodami interviu erzina režimą, Putiną ir jo sébrus. Pažįstu juos asmeniškai, iš arti. Žinau, kaip jie veikia, mačiau tikruosius jų veidus, suprantu jų kalbą. Esu sistemos benkartas, kurio jie nesugebėjo nei sulaukyti, nei užčiaupti.

Nesislepiu – jie to norėtų, – einu į viešumą. Šioje profesijoje yra tik du būdai likti nematomam: arba išjungti visas šviesas, arba įžiebti jų tiek, kad apakintum. Renkuosi antrąjį. Netyliu, kalbu, o svarbiausia – rašau. Tai mano psichoterapija – paslapčių nebelaikau. Tačiau labiausiai noriu pasidalyti su jumis tuo, ką išmanau geriausiai. Šioje, septintojoje, knygoje atskleisiu asmeninį požiūrį į kai kurias svarbiausias

praėjusio bei šio amžiaus šnipinėjimo istorijas. Papasakosiu ir apie žmones, kuriuos pažinojau. Pamatysite juos iš sistemos atėjusio buvusio šnipo akimis. Padėsiu suprasti tai, ką gali žinoti tik tie, kurie ten buvo. Pažvelgti į paslėptą ledkalnio dalį, į kitą medalio pusę, į legendų metamą šešėlių.